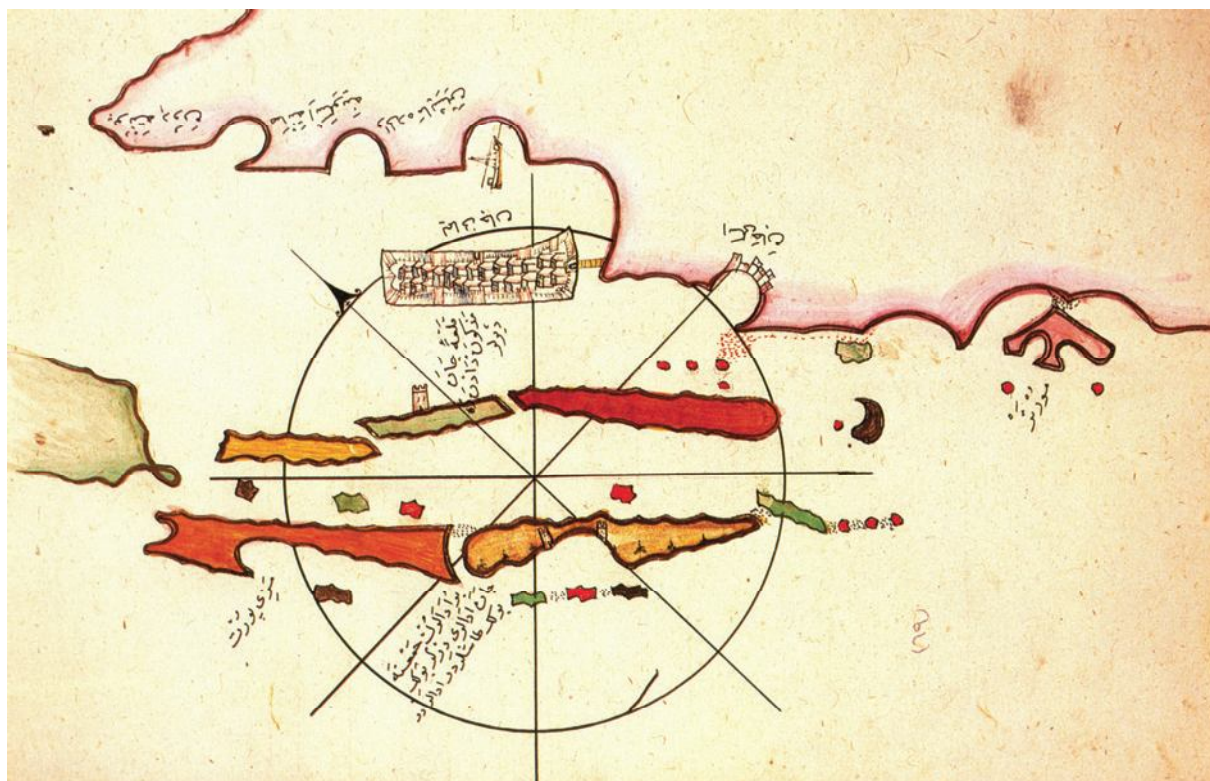

VELI RAT U PİRÎ REISOVOM "PLOVIDBENOM PRIRUČNIKU" SREDOZEMLJA S POČETKA 16. STOLJEĆA

PİRÎ Reis (oko 1465.-1554.), znameniti osmanlijski admiral i kartograf napisao je "Plovidbeni priručnik" (*Kitab-i bahriye*) koji je težišno obuhvatio Sredozemlje. To volumiozno djelo dovršio je 1521. i ono je tada imalo 130 poglavlja. Daljnjim radom proširio ga je i sadržajno doradio, pa ga je u tom bitno uvećanom obujmu (210 poglavlja), 1526. predao sultanu Sulejmanu Veličanstvenom. S obzirom na to da je još 1513. načinio prvu od svoje dvije pomorske karte svijeta, od kojih je očuvan tek dio s prikazom zapadne afričke obale i istočne obale Novog svijeta (Amerike), pretpo-

stavlja se da su na ostatku bile prikazane Europa, Azija, Afrika, ali i cjelina do tada otkrivenih dijelova Amerikâ. K tome na marginama tih karata dao je brojne korisne podatke te tako definirao vlastiti pogled o tome što pomorcu treba u plovidbi morem: generalna i regionalna karta, planovi luka, a k tome i što detaljniji opis svojstava plovidbenog područja.¹ Poslije je, očividno za različite potrebe, nastalo više inačica toga Reisovog djela,² od kojih je jedan digitalizirani rukopis dostupan na mrežnim stranicama Walters Art Museuma iz Baltimora (Maryland, SAD).³

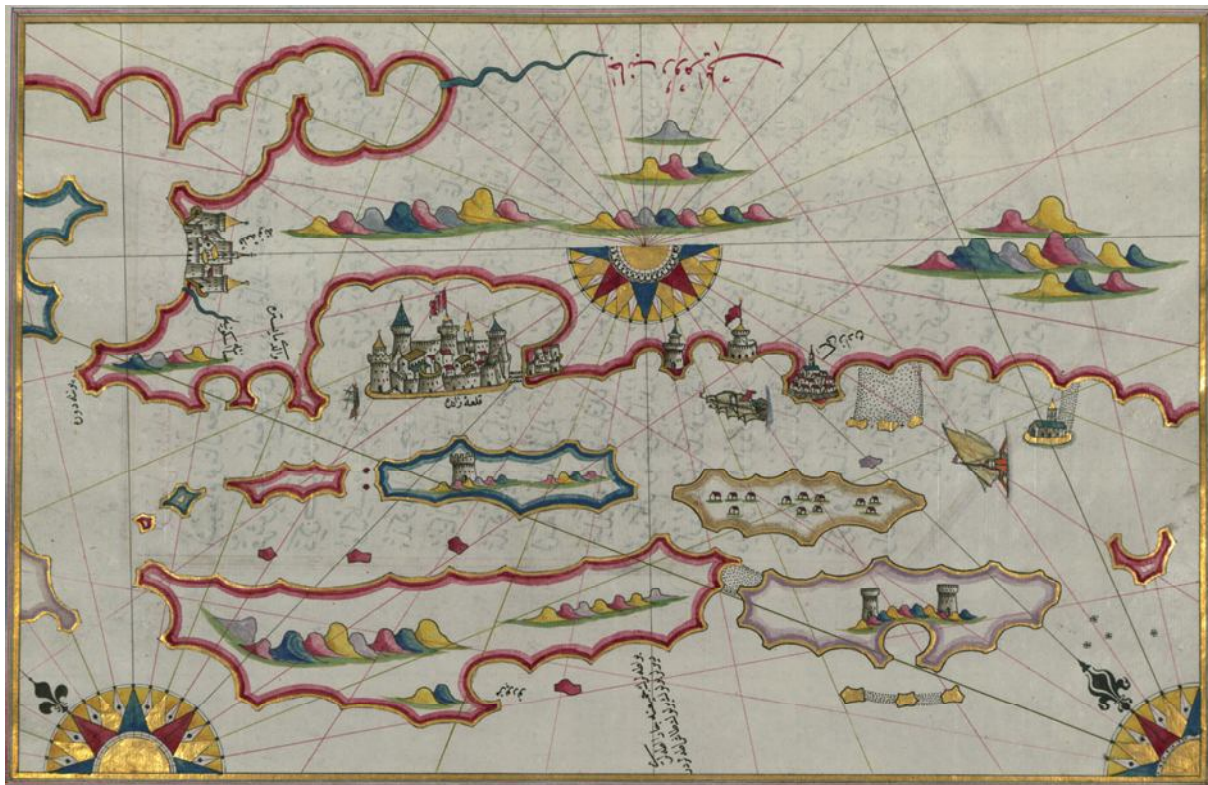
Slika 1. Zadarski akvatorij na PİRÎ Reisovoj karti iz 1526. (Ökte, 1988, II: 790)

¹ Novak, Mlinarić, 2005: 331-337. Vidjeti i uvodni dio u Ökte i dr., 1988, knjiga I.

² Novak i dr., 2005: 83.

³ Adresa mrežne stranice: <http://art.thewalters.org/detail/19195>.

Slika 2. Zadarski akvatorij na Pîrî Reisovoj karti, 1525. – luksuznija inačica (Reis, 1525: Fol. 160a)

U Pîrî Reisovom "Plovidbenom priručniku", u odnosu na sva prijašnja dosad znana plovidbena pomagala, neuobičajeno su opširno opisana plovidbena obilježja najznačajnijih luka hrvatskog dijela Jadrana.⁴ Među njima je i Zadar sa svojim akvatorijem.⁵ Zadar mu je, naravno, otok povezan mostom s kopnom, što se vidi i na njegovoj karti zadarskog priobalja i otoka (Sl. 1. i 2.).

U središtu pozornosti kartografa je grad Zadar koji je, kao i kod drugih lučkih gradova, predimenzioniran u odnosu na okolne geografske objekte. To je općenito poznato za tadašnju kartografiju, pa ovaj plan u tom smislu nije nikakva iznimka.⁶

Po Reisovom tekstualnom opisu Zadar se nalazi uz rumelijsku obalu (u engleskom prijevodu turskog teksta: *Rumelian shore*),⁷ a jugoistočno od njega je Biograd. Pritom se Zadar imenuje trostruko: *Caralar*, *Yeni Cara* (u značenju *Novi Zadar*) i pokraćeno samo *Cara*. Protuteža tom Zadru je *Stari Zadar* – Biograd, koji se naziva *Eski Cara*. Već to sugerira da se Pîrî Reis svakako poslužio starijim njemu dostupnim plovidbenim priručnicima, podjednako kartografskim i tekstualnim, na čiji je sadržaj pridodao dio informacija kojima se raspolagalo u Osmanlijskom Carstvu.

Ono što je za ovo istraživanje važno jesu otoci, ponajprije Dugi otok i na njemu Veli Rat. I

⁴ Vrlo detaljno o njima u Novak, Mlinarić, 2005: 337-365.

⁵ Ökte i dr. 1988, knjiga II: 782, 784-791, fol. 184b, 185a, 185b, 186a, 186b.

⁶ Više primjera o predimenzioniranju pojedinih lučkih gradova vidljivo je u Kozličić, 1995: *passim*.

⁷ ÖKTE i dr., 1988, knjiga II: 783. Na turskom obala je *kıyı*, a *Rumeli* pohrvaćeno kao Rumelija (Rumenlija, Urumelija, Urumenlija) latinsko-tursko je ime europske Turske, tj. jugoistočne Europe koje je bio ili je po zamislima osmanlijskih vladara trebao ući u sastav Osmanlijskog Carstva. Po Škaljiću (1966: 536-537), turski *Rumeliye* i *Rumili* doslovno je Grčka. Stvarno je to kovanica od turskog *Rum* – Grk i latinskog Roma – Rim te turskog *il* u značenju država, pokrajina. Međutim, Divković (1900: 933) posredno nudi bolje tumačenje. Po njemu *Romilius* doslovno je *romilijski*, što znači *rimski*. Dakle, nije riječ o Grcima i turskom imenu za njih već o specifičnom izrazu nastalom pod okriljem Bizanta koji je, istina, imao uporište na području gdje je nekada prevladavala grčka kultura (grčki poluotok + mediteranska obala s neposrednim zaobaljem Male Azija ili Bliskog Istoka, gdje će se s vremenom uspostaviti, barem na tom azijskom dijelu, središte Osmanlijskog Carstva). Preciznije, Osmanlije su tek preuzeli postojeće ime, jer se Bizant protezao i na priličnom dijelu jugoistočne Europe, primjenjujući ga, uz djelomičnu prilagodbu, vlastitom jezičnom osjećaju.

u tom dijelu Reis daje nemjerljivo više podataka od svojih prethodnika: jasno se na karti vide dva niza većih otoka, neposredno u blizini Zadra, to su Ugljan i Pašman, a od pučinskih otoka prikazani su Dugi otok i Kornat. Uz to, Reis je prikazao i manje otoke srednjeg niza te otočiće koji čine kornatski arhipelag.

Dugi otok se posredno može identificirati na karti kroz spomen dvaju imena: prvi je *Porto Mezi* za koji Pîrî Reis daje prijevod: "Pola luke" (u engleskom prijevodu "Half Harbor"), što se u prenesenom smislu može prevesti i kao "Lučica". To je današnja uvala Sakarun na jugozapadnoj strani Dugoga otoka, koja je svojom veličinom dosta značajna za dužobalnu plovidbu. U blizini te uvale, po Pîrî ReISOVOM tekstu u "Plovidbenom priručniku", nalazi se selo. Međutim, ako bi moglo biti dvojbe gdje se to nalazi spomenuti *Porto Mezi*, otklanja se u nastavku teksta. Naime, Reis ističe da ako se nastavi ploviti prema sjeverozapadu do kraja tog otoka "doći ćete do *Kavu Biyanko*", što on u nastavku prevodi s "Bijeli rt". Pritom je zanimljivo da se ime Veloga Rata,⁸ jer o njemu je tu riječ, daje onako kako bi turski govornik nastojao zabilježiti arapskim slovima na svojem jeziku toponim koji je pročitao ili mu je netko drugi to učinio. Slično se postupilo, barem kada se radi o hrvatskom dijelu, s nazivom za Rogoznicu: *Kavo Figo*, za što u

prijevodu na turski bilježi da to doslovno znači "Rt šume smokava" (turski: *Incirilik Burnu*).⁹

Pîrî Reis ističe da su na kraju Veloga Rata dva malena, nisko ležeća otoka. Opet točan podatak! To su Mali i Veli Lagan, gotovo u razini mora, pa u tom smislu mogu biti njegovi *nisko ležeći otoci*. Ako ih se obiđe, navodi Reis, može se produžiti prema gradu Zadru, čime se dodatno osnažuje argumentacija da se doista radi o geografskim obilježjima velarskog prostora koji je iznimno važan za plovidbu u zadarskom akvatoriju, osobito na plovidbenoj ruti koja Zadar povezuje s jadranskom pučinom. Dakako, u tekstu se daju dodatne informacije o tom plovidbenom putu, kao i o okolnim otocima.¹⁰

Nova potvrda svemu navedenom generalna je pomorska karta (Sl. 3.) koja se nalazi u spomenutom internetskom izdanju, a okvirno se datira, kao i cjelina toga rukopisa, u 1525. godinu.¹¹ Karta je tim zanimljivija što je nemjerljivo bogatija kartografiranim geografskim podacima u odnosu na slične starije pomorske karte. I na njoj ima stanovitih pogrešaka (npr. neispravno orijentiranje u prostoru istarskog poluotoka), ali općenito djeluje mnogo kvalitetnijom od prijašnjih. Ako se to dobro ne vidi na cjelini, jasno se uočava na isječku (Sl. 4.), kojim se fokusiralo na prekomorski trajekt Ancona – Veli Rat – Zadar.

⁸ O tome da je standardni romanski naziv Veloga Rata *Punte Bianche*, s identičnim značenjem kao u Pîrî ReISOVOM prijevodu, vidjeti niz potvrda u drugom tekstu ovoga autora koji se također nalazi u ovoj knjizi.

⁹ Ökte i dr., 1988, knjiga II: 777. Tada se slično nazivao i Primošten: *Cauo Cesto*, a standardni lik za Rogoznicu je *Cauo Figo*. Vidi Kozličić, 1995: 307. Već iz *Kavo Biyanko* i *Kavo Figo*, a slično je kod *Yeni Cara* i *Eski Cara*, uočljivo je da ustaljeno ime geografskog objekta zadržava, ponekad u teško razumljivom obliku, a na turskom jeziku dodaje mu se dopunska oznaka: *Kavo* (Rt), *Yeni* (Novi) ili *Eski* (Stari). Kod *Porto Mezi* postupilo se suprotno. *Porto* je na talijanskom pa i starijem mletačkom *luka*, a *mezzo* je *pol*, *polovica*, što znači da je to doslovni prijevod.

¹⁰ Ökte i dr., 1988, knjiga II: 783-789, imaju ovakav cjeloviti engleski prijevod turskog teksta o Zadru i njegovu akvatoriju: "There are two castles called *Cara*: one they call *Eski Cara* and the other *Yeni Cara*. Some call these castles *Zadire*. In former times they say *Eski Cara* was a great castle but it is now in ruins. There are a few houses, like villages, and they are prosperous. These houses have their own ships and engage in trade. // From *Eski Cara* to *Yeni Cara* is a distance of six miles in the direction of *Venedik*. In its present state, *Yeni Cara* is a fine castle surrounded by the sea. They have stretched a chain from its southeastern side to the Rumelian shore and the inner side of that chain is a fine haven. Bargias can enter; but if they lie outside the chain, they moor up onto the structures of the castle while dropping anchor into the sea. If they lie off on the Rumelian side however, there is a cove there that they call *Valide Mayistire*. This cove is a good haven for bargias. They moor up on both sides and drop anchor into the sea. // On summer days, bargias may also lie off five miles opposite *Cara* castle. This place is all sandy beach. If they go from this beach towards *Eski Cara* and *Şibenik*, there are four islets lying opposite *Eski Cara*. The distance between these islands and Rumelia is a mile and a half. The sea is shallow and not even a galley may traverse it, for the depth is a fathom and a half. However if they proceed keeping three of those islands on the Rumelian side and one on the side of the big, long, island, there is a channel that galleys may negotiate under sail. They call those three islets *İskuyi Liyuvruzi*. Opposite them, there are three small villages on the big island. After passing through this channel in the direction of *Şibenik*, there is an islet near the Rumelian shore that has a church on it. The sea between the island and the mainland is shallow. Three miles or so south of that, there is a crooked little island in the sea called *Kornata Piçile*. It has a good harbor facing the northeast and bargias can enter it. West-southwest of that are four broken reefs called *Perverse Firanda*. One may not pass among them, though a ship will pass through the reef located furthest to the southeast of them all. Know that in all, there are four reefs. On the northwestern side of these reefs is a long island, midway along which is a fine harbor facing southwest. They call it *Porto Daletur*, which means "Port of the Tower", for there are two ruined towers on the island. These two towers are the landmark of the island from the sea, for they are situated right above the harbor. Nearby there are three islets. One heads directly for them and enters the harbor along either side. There are two channels among the three islets but there is no passage through them. The sea between them and the big island is deep and one enters and departs along either side. These three islets break the wind coming from the sea and waves do not enter. This is a good harbor. // At the end of this island with the tower on the northwestern side, there is another large and long island. The channel between this island and the tower islands makes a good haven. It can be entered from the southwest: the northeastern side is shallow, though small ships may pass over the shallows. They call this channel *Bukada Purverse*. // The island on the hither side of channel is the one with the tower. On the island on the northwestern side, there is a harbor facing southeast. This island is called *Porto Mezi*, which means "Half Harbor". Nearby it is a village. Rounding the island to the northwest as far as the end, you reach *Kavu Biyanko*, which means "White Cape". At the end of this cape, there are two small, low-lying islands. If one rounds them and reaches the city of *Cara*, on the way there is a large, long island on which there is a church. Bargias may sail between this island with the church and the island with the tower, the latter lying five miles opposite *Cara*, for the sea is deep. The island with the tower is five miles from *Cara* and they built that tower on the island in such a way as to keep watch on *Cara* from it. Know this for the truth and so much for that".

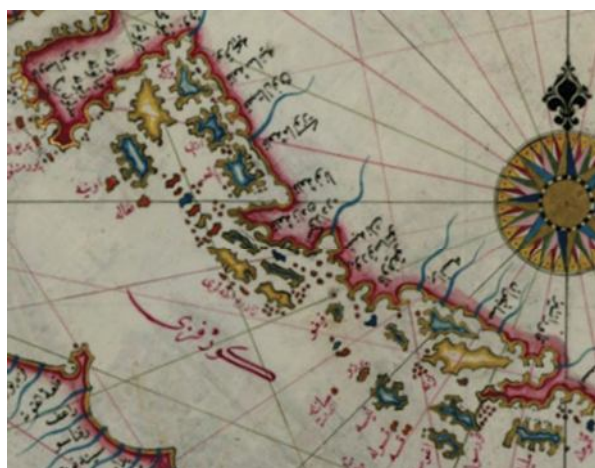
¹¹ Tek usput istaknimo da je to raskošna varijanta *Kitab-i bahriye* za koju se, u cilju još veće dopadljivosti, upotrijebila i zlatna boja.

Slika 3. Pîrî Reisova generalna pomorska karta Jadrana, 1525. (Reis, 1525: fol. 208a)

Na karti je vidljivo da od Ancone prema Velom Ratu i dalje Zadru treba ploviti u smjeru SI, a u obratnom kursu to je JZ. Barem kada je o tim kursnim nacrtima riječ, to je izvanredan napredak, uz istodobnu potvrdu iznimnog značenja Veloga Rata ne samo u dužobalnoj plovidbi istočnojadranskim akvatorijem, već i prekomorskoj navigaciji na ruti Ancona – Zadar što funkcionira tisućljećima.

Iz svega istaknutog vidljivo je da je i u Pîrî Reisovom "Plovidbenom priručniku" Veli Rat, kao i cjelina zadarskog akvatorija, dobio iznimno mjesto, sukladno vlastitim značenjima na dužobalnim i prekomorskim plovidbenim rutama.

Slika 4. Isječak karte Jadrana s prikazom trajekta Ancona – Veli Rat – Zadar

IZVORI I LITERATURA

- DIVKOVIĆ, M. (1900.): *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Naklada Kr. Hrvat.-Slavon.-Dalmat. zemaljske vlade, Zagreb.
- KOZLIČIĆ, M. (1995.): *Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici. Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana*, AGM, Zagreb.
- NOVAK, D., MLINARIĆ, D., LAPAINE, M. (2005.): A Comparative Analysis of the 16th Century Ottoman Mapping of the Croatian Coast and Islands / Usporedbena studija osmanskog kartografiranja hrvatske obale i otoka u 16. stoljeću, *Kartografija i geoinformacije*, 4: 78-110.
- NOVAK, D., MLINARIĆ, D. (2005.): Adriatic coast and islands in the Kitab-i Bahriye by Pîrî Reis / Jadranska obala i otoci u djelu Kitab-i Bahriye Pîrija Reisa, u: *Five Centuries of Maps and Charts of Croatia / Pet stoljeća starih geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, ur. D. Novak, D. Mlinarić i M. Lapaine, Školska knjiga, Zagreb, 329-365.
- ÖKTE, E. Z., ÇABUK, V., DURAN, T., BRAGNER, R. (1988.): *Kitab-i bahriye. Pîrî Reis*, I-IV., Ankara.
- REIS, P. (1525.): *Kitāb-i bahriye*, Digital facsimile of a manuscript (Walters Ms. W.658), Walters Art Museum, Baltimore, Maryland. (adresa mrežne stranice: <http://art.thewalters.org/detail/19195>, pristupljeno 6.10.2013.).
- ŠKALJIĆ, A. (1966.): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.